

LENINSKÁ KATEGÓRIA ODRAZU A ĽUDSKÁ AKTIVITA

VLADIMÍR SEILER, Ústav marxizmu-leninizmu, UK Bratislava

SEILER, V.: Leninist Category of Reflection and Human Activity. *Filozofia* 35, 1980, No. 3, p. 284—291

The author seeks to unite the category of reflection, formulated in dialectical materialism, with concepts expressing those qualities of matter which participate in human creative material and intellectual activity. Those are following: purposefulness, a preconceiving reflection of reality and the notion of „necessary future“. Reflection as an attribute of matter, of its universal interaction is characterized by selectiveness, transformation and feedback. These qualities express certain aspect of the development of matter. The author makes use of the notion of the „necessary future“ in order to express the aspect of a preconceiving reflection of reality (Anochin) that consists in the needs, i. e. in the necessity of objective integration of organism; it is future of needs that are saturated. The author specifies this notion to human needs, human future and its forecasting.

Filozofický revizionizmus neobišiel ani takú významnú kategóriu marxistickej gnozeológie a vôbec každého filozofického materializmu, akou je kategória odrazu. Prejavilo sa to najmä v názoroch, ktoré kládli do protikladu Leninovu teóriu odrazu a Marxovu koncepciu tvorivej ľudskej aktivity. Nie je zanedbateľná ani sociálno-historická a teda ideologická súvislosť týchto názorov. Téza o protiklade Leninovej teórie odrazu a Marxovej koncepcie tvorivej, prakticko-predmetnej aktivity mala byť veľmi pôsobivá v súčasnej dejinnej epoche, kedy nesmierne vzrastá úloha subjektívneho faktora. Obsahom tejto epochy je prechod spoločnosti ku komunistickej spoločensko-ekonomickej formácii, a to v nerozlučnej spätosti s vedecko-technickou revolúciou. Revizionistická dezinterpretácia Leninovej teórie odrazu bola tiež v súlade so strategickým heslom ideového odzbrojovania komunistických strán: „s Marxom proti leninizmu“, „späť k Marxovi“, pochopiteľne, k Marxovi revizionisticky interpretovanému.

Kritikou názorov, ktoré kládli do logického protikladu teóriu odrazu dialektického materializmu a Marxovu teóriu ľudskej predmetnej aktivity, ľudskú tvorivosť, musí však vnútorne prenikať myšlienka o materiálnej jednote sveta, ktorá by zahrňovala tak odraz ako atribút hmoty, ako aj ľudskú (t. j. spoločenskú) tvorivosť.

Nazdávame sa, že v marxisticko-leninskej filozofii sa stala aktuálnou úloha: na základe filozofického zovšeobecňovania výsledkov súčasných vied logicky prepojiť, zviazať kategórie, ktoré úzko súvisia s kategóriou odrazu, a to z hľadiska tých súvislostí, ktoré vedú k vedomej materiálnej, ako aj duchovnej tvorivosti, t. j. *zjednotiť kategóriu odrazu s pojmi, ktoré túto aktivitu vyjadrujú*. Medzi takéto pojmy patria pred-

stihujúci odraz skutočnosti, účelový vzťah a „potrebná budúcnosť“. Objasňovanie spätosti týchto pojmov je zároveň objasňovaním istého aspektu materiálnej jednoty sveta, ako aj dôkazom fundamentálnej teoretickej a metodologickej nosnosti leninskej teórie odrazu pri objasňovaní týchto pojmov, resp. kategórií.

Je evidentné, že poznatky o materiálnej jednote sveta sa prehĺbujú v súvislosti s významnými objavmi špeciálnych vied. V súčasnom období nie je núdza o objavy na hraniciach jednotlivých vedných disciplín, ktoré dokazujú jednotu skúmaných oblastí reality. Pri rozvíjaní filozofických kategórií v zmysle vedeckej integrácie súčasného poznania sú mimoriadne dôležité také poznane súvislosti, ktoré zovšeobecnené koncentrujú niektoré filozofické kategórie. Pritom jestvujúcu kategóriu obohacujú o nové charakteristiky, alebo sa podieľajú na utváraní nových kategórií, ako sú kategórie štruktúry a systému. No nie menej významné pre utváranie filozoficky konkrétnejšieho obrazu o jednote sveta — a z toho vyplývajúcich metodologických dôsledkov — je objasňovanie súvislostí *kvalitatívnej* transformácie takej vlastnosti objektívnej reality, ktorá je istým vyjadrením jednoty sveta. Jednou z takýchto vlastností je vlastnosť hmoty odrážať.

V poslednom desaťročí na pôde dialektickomaterialistickej filozofie vznikla možnosť konkretizovať predstavu o materiálnej jednote sveta objavom takeého fenoménu živého tvorstva, akým je predstihujúci, resp. predbiehajúci odraz skutočnosti. (1) Kategória predstihujúci odraz umožňuje zvýrazniť súvislosť dialektickomaterialistickej kategórie odrazu (a teórie odrazu dialektického materializmu) s ľudskou tvorivou aktivitou, ktorej neoddeliteľnou vlastnosťou je projektívnosť a utváranie budúcnosti.

Pokúsime sa preto načrtnúť súvislosť medzi kategóriou odrazu a pojmom „potrebnej budúcnosti“. Pretože sprostredkujúcou kategóriou je tu kategória účelovosti, zmienime sa aj o nej.

Začiatkom 20. storočia prichádza V. I. Lenin vo svojom diele *Materializmus a empiriokriticizmus* k logickému predpokladu, že hmota sa vyznačuje zvláštnou vlastnosťou, ktorá je vo svojej podstate príbuzná pocítovaniu, a to vlastnosťou odrazu. Bulharský filozof Todor Pavlov pri zovšeobecňovaní výsledkov kybernetiky a informácie v oblasti mikrogenetických procesov potvrdil tento Leninov logický predpoklad. V súvislosti s tým uviedol názor významného sovietskeho fyzika S. I. Vavilova, že budúca fyzika zahrnie do sféry svojich výskumov ako prvotný a najjednoduchší jav „schopnosť, ktorá je zhodná s pocitom“ a na jej základe vysvetlí mnoho ďalších javov. (2, s. 50)

V súčasnosti sa v marxisticko-leninskej filozofii považuje odraz za všeobecnú vlastnosť každej formy pohybu hmoty. V súlade s tým sa klasifikujú formy odrazu od mechanického pôsobenia, chemických reakcií, rôznych foriem biotických procesov odrazu až po ľudské vedomie.

Ak tvrdíme, že odraz je vlastnosť každej formy hmoty, pohybu, potom si treba uvedomiť, že *vlastnosť* jestvuje iba vo vzťahu, vo vzájomnom pôsobení. Z tohto hľadiska môžeme charakterizovať odraz ako atribút vzájomného pôsobenia materiálnych objektov, systémov, ktorý sa vyznačuje aspoň takými všeobecnými znakmi, ako sú *výberovosť*, *transformatívnosť* a *spätná väzba*. Výberovosťou označujeme to, že na partikulu súcna, na materiálny systém pôsobí iný systém, iná časť a to nie svojimi „teoreticky“ nekonečnými vlastnosťami, ale len niektorými, a to v závislosti od štruktúry systému, na ktorý pôsobí. *Transformatívnosťou* označujeme premenu efektu pôsobenia cez štruktúru systému, na ktorý sa pôsobí. Transformatívnosť je takto *kvalitatívnu* zmenou istého pôsobenia, vlastnosti, ktoré sa včleňujú do energetickej či predmetnej štruktúry iného systému. Pochopiteľne, tým sa mení aj daný systém tak kvantitatívne, ako aj kvalitatívne a takto zmenený systém spätne pôsobí na iný systém. Preto je, nazdávame sa, fenomén *spätnej väzby* ďalším všeobecným znakom dialektickomaterialistickej kategórie odrazu. Tieto znaky odrazu: výberovosť, transformatívnosť a spätá väzba sú teda pojmy, ktoré sa môžu podieľať na dialektickej interpretácii vývinu, na vznikaní nových systémov. Ide tu teda o dialektický vývin, o vznikanie nových systémov.

Pojmom odraz sme charakterizovali istú vlastnosť *vzájomného* pôsobenia. Vzájomné pôsobenie, pochopiteľne, nie je jednosmerným pôsobením. Takáto téza má veľký význam pre pochopenie aktivity ľudského (t. j. spoločenského) odrazu skutočnosti, vylučuje pasivitu subjektu odrazu. Ak máme na mysli *ľudský* odraz skutočnosti, potom je potrebné uviesť ešte túto významnú súvislosť: ľudský subjekt treba v ontologickej rovine chápať ako partikulu prírodno-spoločenského systému materiality, ako vedomú prírodne spoločenskú bytosť. Spôsobom špecificky ľudského bytia je spoločenská *predmetná* činnosť, materiálna prax. V tejto činnosti sa vytvárali špecificky ľudské, t. j. v rodovom určení spoločenské orgány odrazu skutočnosti, a to tak na úrovni zmyslov, ako aj vedomia (t. j. tiež teórie a metód). Dôležité je poznamenať, že samu spoločensky (materiálne) predmetnú činnosť, prax môžeme charakterizovať vlastnosťami odrazu. Ľudská predmetná činnosť, i keď je regulovaná vedomím, je totiž tiež vzájomným pôsobením materiálnych systémov, ich transformáciou. Iba v súvislosti s touto formou predmetnej transformácie sa môže dôsledne materialisticky pochopiť odraz na úrovni zmyslovej evidencie i teórie, objasniť tak obsah vedomia, ako aj jeho formy. Práve Leninova myšlienka o vedomí ako *subjektívnom* odraze objektívnej reality eviduje vzťah transformácie a je namierená tak proti antidialekticky chápanému odrazu, ako aj proti idealizmu, proti odtrhávaniu predmetu a idey. Z tohto hľadiska úsilie o akomsi „odsubjektívizovaní“ faktov vedomia a tým získavanie ich akejsi väčšej objektívnosti je gnozeologický nonsens.

Ak tvrdíme, že odraz je charakteristikou vzájomného pôsobenia

s vlastnosťami, ako sú výberovosť (selektívnosť), transformatívnosť a spätná väzba, tak toto tvrdenie treba ešte špecifikovať myšlienkou, ktorú vyjadril Todor Pavlov a to, že odraz je svojrázny „vnútorný stav“, že predmety a javy „vo svojom vnútri prenášajú stopy minulých vonkajších dejov a vzájomných pôsobení s obklopujúcimi ich predmetmi a javmi“.

(3, s. 122)

Pojmy transformatívnosť, výberovosť a spätná väzba nás privádzajú k predstave *aktivity* ako rudimentárnej *tvorivosti*. Je známe, že v dialektike sa chápe vývin ako vznikanie nových kvalít, teda nie ako neustále opakovanie toho istého vývinového cyklu. Domnievame sa, že každý, kto bude chcieť vymedziť pojem tvorivosti, ľudskú tvorivú aktivitu, bude ju akiste vymedzovať ako činnosť, ktorá vytvára niečo kvalitatívne nové, alebo ktorá sa uberá v tomto smere.

Treba sa ešte zmieniť o vzťahu kategórie odrazu a účelovosti, účelových súvislostí.

Kategóriu účelovosti v prírode chápeme ako interpretačný princíp systémovo funkčných súvislostí, ktoré sú charakteristické pre živé systémy. Je známe, že tieto súvislosti boli v dejinách filozofie interpretované idealisticky a doteraz nábožensky orientovaní myslitelia považujú účelovosť za významný argument na podopretie svojich náboženských koncepcií. Na druhej strane *mechanistický* materializmus v boji proti teológii a teleológii poprel objektívnu existenciu účelových vzťahov okrem ľudského konania.¹ *Materialistická dialektika* aj v tomto prípade odstránila dilemu týchto postojov. V oblasti biológie bolo významné Darwinovo objavenie prispôsobivosti organizmov podmienkam svojho prostredia a ďalej fixácie tohto prispôsobenia v dedičných vlastnostiach; napokon kybernetika skúma všeobecné princípy organickej účelnosti a účelného konania človeka, považuje ich za princípy usmernených procesov v samoregulujúcich systémoch. Dokázalo sa, že účelovosť a kauzalita nie sú absolútne vylučujúce sa vzťahy, ale cyklicky sa opakujúca spätnoväzbová kauzalita sa v živých systémoch premieňa na účelovosť.

Treba ešte poznamenať, že účelovosť nie je identická s cieľazameranosťou. Cieľazameranosť je duchovnou projekciou výsledku ľudského konania. Na druhej strane však nie každé cieľavedomé konanie je objektívne účelné. Domnievame sa, že kľúčom k objasneniu vzniku účelovosti toho ktorého systému je práve kategória odrazu, ako sa prejavuje v špecifických biotických systémoch. Živé systémy vo vzájomnom pôsobení s prostredím „zachytávajú“, reprodukujú totiž tie jeho vlastnosti, ktoré majú pre nich životný význam. A to, čo má životný význam, je podmieňované tiež stopami odrazu v organizme. Tieto ako

¹ Účelovosť v prírode považovali predstavitelia mechanistického materializmu za antropomorfizmus, za prenášanie charakteristiky ľudského konania na prírodu. Tento názor však prekračuje Diderot a La Mettrie, a to v celkovej línii ich anticípácie princípov darwinizmu.

nahromadený výsledok vzájomných pôsobení organizmu a prostredia zas determinujú aktuálny odraz, výber určitých stránok prostredia. Práve táto fixácia výberovosti znamená zároveň akési „zameranie“ organizmu na niektoré stránky prostredia, aby s nimi uskutočnil výmenu látok a energií. Nevyhnutnosť tejto látkovej a energetickej výmeny vyjadruje pojem *potreba*. V spoločenských systémoch je to však už špecifická spoločenská forma, v ktorej sa deje látková a energetická výmena, ako aj predmetná sociálna výmena činností, kde sa utvárajú spoločenské potreby. Je to teda spôsob výroby. *Výberovosť* a *potreba* sú práve tie charakteristiky živých systémov, ktoré umožňujú odrážať tie vlastnosti prostredia, ktoré majú pre organizmus význam aj pre jeho *budúcnosť*. Treba však poznamenať, že je to budúcnosť cyklickej opakovateľnosti, nevyhnutných opakujúcich sa súvislostí, ktoré sa prostredníctvom odrazu-stopy fixovali v dedičnosť, účelovosť. Nejde tu teda o budúcnosť, o budúci stav prostredia, ktorý by sa pre organizmus kvalitatívne zmenil. Sovietsky neurofyziológ P. K. Anochin použil na objasnenie týchto súvislostí pojem predbiehajúci, resp. predstihujúci odraz skutočnosti. V živočíšnom svete totiž aktuálny odraz istej stránky, parametru, ktorý v časovom slede predchádza situácii, ktorá je pre organizmus životne dôležitá, má za následok prípravu organizmu na túto situáciu, i keď táto aktuálne ešte nejestvuje. Pri predstihujúcom odraze ide teda o *budúcnosť*, ktorá ako reálna možnosť pramení v *potrebách*.

Pokiaľ ide o kategóriu potrieb, môžeme ju z filozofického hľadiska vymedziť ako nevyhnutnosť predmetnej integrácie, integrácie predmetov, ktoré sú nevyhnutné pre existenciu organizmu. Preto sa nazdávame, že predstihujúci odraz skutočnosti môžeme považovať za odraz, vyjadrenie budúcej predmetnej integrácie, jej predstihujúcu, predbiehajúcu fixáciu v odraze. Predstihujúci odraz skutočnosti môžeme preto tiež charakterizovať ako „odraz potrebnej budúcnosti“, anticipáciu toho aspektu budúcnosti, ktorý sa bude utvárať uspokojovaním jestvujúcich, resp. vznikajúcich potrieb. Tieto súvislosti, nazdávame sa, sú analytickejšim vyjadrením vzťahu minulosti, súčasnosti a budúcnosti, napr. známej dialektickej myšlienky, že budúcnosť istého javu jestvuje ako jeho možnosť v súčasnosti.

Súvislosti odhalené v pojme „predstihujúci odraz potrebnej budúcnosti“ inšpirujú rozpracovať kategóriu budúcnosti, ako sa prezentuje v ľudskom konaní a predvídaní. Na tomto mieste stačí azda konštatovať, že kategória odrazu v systéme dialektického materializmu nielenže nebráni rozvinúť, dialekticky pochopiť tvorivú ľudskú aktivitu, ktorej nevyhnutnou zložkou je zmena na základe projektu budúcnosti, ale naopak, dáva pevné *východisko* pre jej hlbšie pochopenie. Pochopíte ľne iba vtedy, ak ľudský odraz skutočnosti sa bude chápať v nerozlučnej spätosti s praktickým predmetným pôsobením, kde sa utvára celková prírodno-spooločenská štruktúra tvorivého subjektu, t. j. jeho konkrétne historické vzťahy k prírode reprezentované technikou a technológiou,

jeho spoločenskými vzťahmi a formami duchovného osvojovania si objektívnej reality.

V marxisticko-leninskej filozofii je samozrejmé, že ľudský duchovný odraz skutočnosti sa realizuje v úzkej spätosti s predmetnou praxou, že táto činnosť v konečných dôsledkoch dialektiky určuje tak formy duchovnej reprodukcie sveta, ako aj ich obsah. Treba však poznamenať, že sa ešte nevenuje pozornosť tomu, aby sa sama ľudská, predmetne zmyslová činnosť chápala v dimenziách vlastností odrazu, že to, čo nazývame utváranie sa prírodno spoločenskej štruktúry subjektu, má tiež odrazový charakter. Z tohto aspektu sa núka analyzovať najmä súvislosť produktívnych síl a výrobných vzťahov, napr. to, ako sa táto súvislosť praktického bytia ľudskej spoločnosti interiorizuje v potrebách spoločnosti. Je to teda problematika týkajúca sa ontológie spoločenského bytia. Sem patrí, domnievame sa, aj kategória *ľudskej budúcnosti*. Aj ľudská budúcnosť je totiž viazaná na historicky sa utvárajúce ľudské, spoločenské potreby. Tie sa utvárajú v dialektike predmetnej praxe, rozmnožovania ľudského predmetného sveta a vytvárania konkrétnych historicky nevyhnutných vzťahov integrácie tohto predmetného sveta, nevyhnutností jeho reprodukcie a produkcie. Preto *ľudské potreby*, ktoré sú viazané svojím vznikom na formy materiálnej produkcie, *smerujú časovo do budúcnosti*, aby sa nielen saturovali, ale aj v materiálnej, ako aj duchovnej produkcii historicky obmieňali, resp. novo sa utvárali. Preto je budúcnosť ľudstva, budúcnosť ľudskej spoločnosti budúcnosťou ľudských *historicky sa utvárajúcich potrieb*, teda *potrebnou budúcnosťou*. Keďže sa ľudské potreby utvárajú v praxi, t. j. v objekt pretvárajúcej a subjekt konštitujúcej činnosti, nie je ľudská budúcnosť budúcnosťou cyklickej opakovateľnosti toho istého predmetného vzťahu (predmetne spoločenského vzťahu) a teda tiež tých istých, nemeniacich sa potrieb. Táto charakteristika sa týka ľudského rodu. To však nevylučuje, aby sa jeho aktuálna existencia v podobe rôznych ľudských spoločenstiev vyznačovala takou praxou, ktorá je po stáročia opakovaním, reprodukovaním toho istého vzťahu k prírode, ako aj toho istého spoločenského vzťahu.

„Potrebná budúcnosť“ nachádza v ľudskom spoločenstve výraz v záujmoch, cieľoch, programoch, v úlohách, ktoré si ľudia kladú. Preto *duchovný* odraz ľudskej spoločnosti eviduje tiež *futurálny aspekt ľudskej súčasnosti*, súčasných ľudských potrieb. V tomto zmysle je *ľudský* odraz skutočnosti tiež predstihujúci odraz potrebnej budúcnosti a ľudské predvídanie môžeme považovať za vývinovo najvyšší stupeň tohto odrazu. Z tohto stanoviska je azda tiež zrejmejšia myšlienka K. Marxa z *Pred-slovu Ku Kritike politickej ekonómie*, kde uvádza, že „ľudstvo si kladie len také úlohy, ktoré môže vyriešiť, lebo pri dôkladnom skúmaní sa vždy ukáže, že sama úloha vzniká len tam, kde materiálne podmienky jej riešenia už existujú, alebo sú aspoň v procese svojho vzniku“. Pri objasňovaní tejto myšlienky treba vziať do úvahy súvislosť, že „materiál-

ne podmienky riešenia úlohy“ istého spoločenstva sú vždy podmienkami toho ktorého historického spoločenstva ľudí, podmienkami *jeho* aktivity. Význam týchto podmienok pre existenciu spoločenstva je určovaný konkrétnym historickým „ontopraktickým“ vzťahom spoločenstva k týmto podmienkam. Materiálne podmienky ľudskej, resp. spoločenskej aktivity sú interiorizované v prírodno-spoločenskej štruktúre spoločenstva ako jeho potreby. Preto skutočne tam, kde vzniká úloha, t. j. cieľ, záujem uspokojiť spoločenskú potrebu, tam už *už* jestvujú, alebo sú v procese svojho vzniku materiálne podmienky jej riešenia. Preto tiež v *potrebách*, v materiálnych podmienkach riešenia úlohy *je ako možnosť zakotvená ľudská budúcnosť*. Futurálny aspekt ľudskej súčasnosti je takto atributívnym znakom totality ľudskej praxe. V tejto súvislosti možno tvrdiť, že *predvídať* ľudskú budúcnosť je možné iba na základe pochopenia konštitutívnych faktorov utvárania, zmeny historicky determinovaných ľudských potrieb, v konečnom dôsledku faktorov dialektického determinovania výrobného spôsobu ako základnej formy spôsobu života spoločnosti.²

LITERATÚRA

1. ANOCHIN, P. K.: Operežajuščeje otržeženije dejstviteľnosti. Voprosy filosofii 1962, No. 7.
2. Lenin a současná přírodověda. Praha 1972.
3. PAVLOV, T.: Teória odrazu a naša súčasnosť. Bratislava 1975.

² Je zaujímavé konštatovať, že v buržoáznej futurológii je ľudská budúcnosť chápaná v podstate ako cyklická opakovateľnosť buržoázných spoločenských vzťahov, i keď pri zmenenom technickom a technologickom základe spoločnosti. Vedecké zdôvodňovanie cieľa spoločenskej činnosti, vedecké zdôvodnenie projektu budúcnosti považuje buržoázne vedomie za nemožné, možné je iba vedecky zdôvodniť prostriedky, ako cieľ dosiahnuť. Cyklická opakovateľnosť buržoázných vzťahov nie je zameraná iba na budúcnosť, ale aj na minulosť (napr. staroveké tovarové civilizácie). A to nie náhodou. Budúcnosť ako cyklická opakovateľnosť toho istého predmetného vzťahu sa totiž týka biologicína, prírody. Buržoázne vedomie považuje buržoáznu prax, jej potreby už od čias prvotnej reflexie tejto praxe a týchto potrieb za niečo, čo je zakotvené v prírode.

Владимир С ай л е р

Автор стремится логически связать категорию отражения диалектического материализма с понятиями, выражающими те свойства материи, которые участвуют в человеческой творческой предметно-материальной, а также духовной активности. Это следующие категории: целесообразность, опережающее отражение действительности и понятие „потребного будущего“. Отражение как атрибут материи, ее универсального взаимодействия, характеризуется избирательностью (селективностью), трансформацией и обратной связью. Эти свойства выражают определенный аспект развития материи. Понятием „потребное будущее“ автор выражает тот аспект опережающего отражения действительности (Анохин), который заключается в потребностях, т. е. в необходимости предметной интеграции организма; это будущее удовлетворяющихся потребностей. Данное понятие автор специфицирует и на человеческие потребности, человеческое будущее и его предвидение.

LENINS KATEGORIE DER ABBILDUNG UND MENSCHLICHE AKTIVITÄT

Vladimír Seiler

Der Verfasser ist bemüht, die dialektisch-materialistische Kategorie der Abbildung logisch mit Begriffen zu verbinden, welche jene Eigenschaften der Materie ausdrücken, die an der menschlichen schöpferischen, gegenständlich materiellen, wie auch geistigen Aktivität partizipieren. Es sind dies folgende Kategorien: Zweckmässigkeit, die das Abbild der Wirklichkeit überholt und der Begriff einer „notwendigen Zukunft“. Abbildung als Attribut der Materie, ihrer universellen Wechselwirkung ist durch Selektivität, Transformation und Rückkoppelung charakterisiert. Diese Eigenschaften drücken einen bestimmten Aspekt der Entwicklung der Materie aus. Mit dem Begriff „notwendige Zukunft“ drückt der Verfasser jenen Aspekt des überholenden Abbilds der Wirklichkeit aus [Анохин], der in Bedürfnissen, d. h. in einer Notwendigkeit der gegenständlichen Integration des Organismus besteht; dies ist die Zukunft der sich saturierender Bedürfnisse. Diesen Begriff spezifiziert der Verfasser auch auf menschliche Bedürfnisse, menschliche Zukunft und ihre Voraussicht.